

Євген ЛУНЬО

ПОВСТАНСЬКА ЕПІЧНА ТРАДИЦІЯ І СУЧАСНИЙ ПРОЦЕС ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

У статті з'ясовано роль повстанської епічної традиції у процесі сучасного українського державотворення. Акцентовано на тому, що оповідний фольклор періоду героїчних ОУН та УПА акумулював важливі ідеї та постулати: ідеалізм, націоналізм, цивілізаційний вибір, суверенність, соборність, консолідація, державна мова, демократія, що є необхідними для успішного утвердження державності.

Ключові слова: державотворення, повстанська епічна традиція, ОУН, УПА, масова свідомість, героїзм, національний дух.

Упродовж віків успішні нації трансформували свій реальний бойовий досвід вже як духовні цінності й моральні якості у віртуальну субстанцію, закодовану у слові. Від найдавніших часів героїчний чин відображено в героїчному епосі¹. Максим Рильський слушно зазначав, що епічна народна творчість є вірною супутницею історії людства, яскравим відбиттям найважливіших моментів у цій історії². Фольклор – віковична універсальна субстанція, яка акумулює досвід суспільства та має значний виховний вплив на конкретну особу й на всю націю.

Жодна з європейських націй упродовж свого історичного буття не зазнала стільки агресії з боку ворогів, як українська. Українці ж вистояли завдяки тому, що постійно жили себе героїчною традицією. В Україні безупинно активно діяла унікальна інституція народних співців – лірників, кобзарів, бандуристів³. Слово воювало на рівні зі зброєю.

Недаремно завойовники-сусіди, що зазіхали на нашу землю та її багатства, постійно вели запеклу боротьбу проти української мови⁴ та уснопоетичного надбання. Безжально винищували народних співців, виколовали їм очі турецькі й

¹ *Луцько Є.* Дорога до свого національного “я” / Є. Луцько // Народний епос. Українська література: програмні тексти, ілюстрації, пояснення, завдання, тести / [упор. Є. Луцько]. – К.: Всеуито, 2002. – Вип. 12. – С. 3–6. – [Серія – “Усе для школи” 10 клас].

² *Рильський М.* Героїчний епос українського народу / М. Рильський // Рильський М. Твори. В 10 томах. – К.: Держлітвидав України, 1902. – Т. 9. – С. 215.

³ *Лавров Ф.* Кобзарі. Нариси з історії кобзарства України / Ф. Лавров. – К.: Мистецтво. – 1980; *Жеплинський Б.* Коротка історія кобзарства в Україні / Б. Жеплинський. – Львів: Видавництво “Край”, 2000.

⁴ *Огієнко І.* Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу. Репринтне відтворення видання 1918 р. / І. Огієнко. – К.: “Абрис”, 1991. – С. 240–245; *Українська мова у ХХ сторіччі: історія лінгвоциду: Док. і матеріали* / [упор.: Л. Масенко та ін.]. – К.: Вид. дім “Києво-Могилянська акад.”, 2005.

татарські наїзники⁵. Жорстоких гонінь зазнавали кобзарі від польських загарбників. У “Коденській книзі” – цьому жахливому документі польсько-російської розправи над повстанцями-гайдамаками згадано імена трьох сліпих кобзарів, – Прокопа Скрягу, Михайла з Шаржиполя, Варченка із Звенигородки, яких скарали на горло за те, що грали і співали гайдамакам⁶.

Надзвичайно жорстоко і послідовно нищили українську культуру в більшовицькій імперії. З 1920-х років українська політична усна словесність була заборонена, а її виконавці зазнавали адміністративного й кримінального переслідування⁷. Автентичний фольклор намагалися підмінити так званим “радянським фольклором”, цим, на думку Р. Кирчіва, штучним утворенням більшовицького режиму, базованим на безпрецедентній ідеологічній затії керівництва народотворчим процесом і таким чином витіснення, заміни стихійного фольклоротворення⁸.

Прагнучи винищити українську уснопоетичну традицію, радянська влада чинила масові криваві злочини. Українських народних співців переслідували і жорстоко знищували без суду й слідства. Наприклад, у середині 1930-х років понад три сотні кобзарів і лірників зібрали у тодішній столиці Харкові на “республіканський звіт”, а звідти у вагонах-товарняках вивезли далеко на Північ і там у безлюдному місці покинули замерзати⁹.

У 1948 р. на Різдво у с. Мальчиці на Яворівщині (Львівська обл.) енкаведисти-облашники безпідставно й по-звір'ячому розстріляли групу підлітків – учасників народного вертепного дійства. І ніхто зі злочинців за це покараним не був¹⁰.

Сьогодні актуальною є проблема збирання, вивчення й видання народного героїчного епосу. Без сумніву, утвердження держави неможливе без послідовного оперття на національну героїчну традицію.

У суспільно-політичному процесі усна епічна традиція відіграє куди вагомішу роль, ніж може здатися на перший погляд. І одна з причин теперішньої суспільної нестабільності й конфронтаційності, неефективності та корумпованості державних інституцій – в неусвідомленні креативного потенціалу епічних ідеалів і цінностей та у невмінні чи небажанні послідовно їх втілювати у життя.

Українці вирізняються з-поміж європейських народів кількістю героїчних епох національної історії, кожна з яких сформувала окрему оригінальну епічну

⁵ Жеплинський Б. Коротка історія кобзарства в Україні / Б. Жеплинський. – Львів: Видавництво “Край”, 2000. – С. 14.

⁶ Див.: К.Ф.І.О. Коденская книга и три бандуриста / К.Ф.І.О. // Киевская старина. – 1882. – № 4. – С. 161–166.

⁷ Народне слово. Збірник сучасного українського фольклору / [упор., передм., вступ і прим. Ю. Семенка]. – Нью-Йорк; Мюнхен, 1964. – С. 26; Дем'ян Г. Епохальне надбання національного фольклору / Г. Дем'ян // Український повстанський фольклор. Матеріали до бібліографічного покажчика / [зібрав і упор. Г. Дем'ян]. – Львів, 2005. – С. 13.

⁸ Кирчів Р. “Радянський фольклор” – реальність чи фікція? / Р. Кирчів // Народознавчі зошити. – 2004. – № 5–6. – С. 644.

⁹ Мишанич С. Реалізована “бінарна опозиція”: більшовики і кобзарі / С. Мишанич // Мишанич С. Фольклористичні та літературознавчі праці. – Донецьк: Донецький національний університет, 2003. – Т. 2. – С. 415–426.

¹⁰ Глинчак В. Розстріляне свято / В. Глинчак // Різдво в нашому домі / [упор. і ред. М. Падура]. – Львів, 2006. – С. 237–240; Бутко О. Замість мали вечеряти, вмились гіркими сльозами / О. Бутко // Яворівщина. – 2008. – № 4–5. – С. 4.

традицію. Науковці виділяють такі основні хронологічні цикли героїчного епосу: княжа доба, козацька доба з її періодом турецько-татарських набігів та періодом Хмельниччини, доба національно-визвольних рухів XVIII ст.: гайдамаччина, опришки та новітня доба: XX ст. з двома яскраво вираженими героїчними періодами – стрілецьким та повстанським.

Кожна з цих героїчних фольклорних традицій позначилася на нашому національному бутті. Вироблені ними філософсько-світоглядні цінності залишаються актуальними і для сьогоденішніх поколінь.

Національно-визвольний рух під проводом ОУН у 1940–1950 рр. був масовим, тривалим і надзвичайно жертвним. То було найвище піднесення української нації у боротьбі за державну незалежність¹¹. Жодна інша історична епоха України не залишила такої велетенської кількості оповідного пісенного фольклору, як стверджує авторитетний вчений, дослідник повстанського фольклору Григорій Дем'ян¹².

Повстанський епос найбільшою мірою засвідчив високу самосвідомість і духовну зрілість української нації, розуміння свого місця у світовій історії. Повстанська епічна традиція довела, що українці можуть бути важливим суб'єктом на міжнародній арені.

Героїчна усна словесність періоду ОУН та УПА акумулювали демократичні й державницькі ідеї свідомих українців.

Сьогодні в українському суспільстві гострою є проблема усвідомлення національного духу як певної філософсько-моральної категорії і націоналізму як ідеології, як політичної думки і практики. Теоретичні й публіцистичні праці Миколи Міхновського, Дмитра Мирона, Олега Ольжича, Ярослава Стецька та інших національних провідників для масового читача не завжди доступні та й не кожному до снаги. Натомість антиукраїнські сили реанімують комуністичні пропагандивні стереотипи – фальсифікати про так званій “український буржуазний націоналізм”.

Креативна гуманістична ідеологія націоналізму допомогла українцям в один з найтрагічніших періодів їхньої історії залишатися гордою нацією й зі зброєю в руках відстояти своє право на буття.

Український новітній фольклорний пласт увіковічнив національних героїв Євгена Коновальця¹³, Степана Бандеру¹⁴, Романа Шухевича¹⁵.

Тільки висока ідея, якою і є державність, може об'єднати народ, укріпити його у вірі, надихнути волею й успішно провадити до історичних звершень. І власне

¹¹ *Ісаєвич Я.* Науковий висновок про боротьбу УПА в 1940–1960-х роках / Я. Ісаєвич, А. Пашук, В. Чорній та ін. // Шлях перемоги. – 1993. – 3 липня.

¹² *Дем'ян Г.* Праця для своєї нації безсмертна / Г. Дем'ян // Степан Бандера та його родина в народних піснях, переказах та спогадах / [записи та упор. Г. Дем'яна]. – Львів, 2006. – С. 48.

¹³ *Луцьо Є.* Образ Євгена Коновальця в українських народних піснях / Є. Луцьо // *Визвольний шлях.* – 2004. – Кн. 4 (673). – С. 45–62; *Луцьо Є.* Поетизація і героїзація Євгена Коновальця у народній пісенності / Є. Луцьо // *Український визвольний рух.* – Львів, 2006. – 36. 8. – С. 130–152.

¹⁴ *Степан Бандера та його родина в народних піснях, переказах та спогадах / [записи та упор. Г. Дем'яна].* – Львів, 2006; *Луцьо Є.* Яворівщина про Степана Бандеру. Провідник ОУН у пісенному фольклорі / Є. Луцьо // *Народознавчі зошити.* – 1999. – № 1. – С. 32–39.

¹⁵ *Луцьо Є.* Постаць Романа Шухевича в оповідному фольклорі Яворівщини / Є. Луцьо // *Український визвольний рух.* – Львів: Видавництво “Мс”, 2007. – 36. 10. – С. 203–224.

ідеалізм лежить в основі героїчного епосу, творчості, що у філософському сенсі називають легендою, міфом, етосом.

До речі, Симон Петлюра зазначав: “Я не знаю більш тривкого цементу, що зв’язує розпорошені сили нації, як кров, пролита нею для своєї національної ідеї. Я не знаю нічого сильнішого, нічого більш творчого для постання легенди і традиції – цих ірраціональних елементів будування держави – як знову ж таки кров, але кров, пролита свідомо...”¹⁶

Тільки ідеалізм, виражений у формі ідеї нації, за твердженням Петра Федун (“Полтава”), займає домінуюче становище серед усіх інших факторів, що впливають на хід історії, і є найбільшою силою, що визначає основну розвиткову тенденцію історичного процесу¹⁷.

На сучасному етапі українського державотворення надзвичайно важливою є проблема історичної правди в національній історіографії. Історики, які належать до різних напрямів і шкіл, висловлюють доволі суперечливі думки щодо національно-визвольної боротьби українців у ХХ ст. На відміну від наукових текстів, епічна традиція, зважаючи на фольклорну специфіку, дає народові якнайширшу можливість самому розповісти про свою участь, про свою роль в історії, подати свою власну інтерпретацію й емоційно-психологічну оцінку подій¹⁸.

На жаль, історики розглядають фольклор передовсім як додаткову фактологічну базу історичну, а не сприймають його як цілком самобутнє ідейно-художнє явище, творчий процес, що в притаманний лише йому спосіб відображає й осмислює навколишню дійсність. Тим часом поетична фантазія, як вказує дослідник історико-героїчного епосу Василь Сокіл, виражена у знаковій системі з глибокою семантикою, після “розшифрування” вона допомагає усвідомити суттєві закономірності історичного процесу з погляду народу¹⁹.

Відомий історик і фольклорист Григорій Дем’ян стверджує: “Для дослідника суспільно-політичної думки українців того часу, їхніх національно-філософських, релігійних, патріотичних, громадянських, соціальних, родинних, моральних, етичних та інших поглядів і переконань, загалом усього багатогранного комплексу духовності повстанський фольклор був, є і назавжди залишиться невичерпним і незамінним достовірним джерелом. Без його використання жодна наукова праця про визвольну боротьбу 1940–1960 рр. ніколи не буде повноцінною і об’єктивною”²⁰. А фольклорист Віктор Давидюк зазначає, що інтердисциплінарний, інтегральний

¹⁶ Цит. за: *Нагаєвський І.* Історія української держави двадцятого століття / І. Нагаєвський. – К., 1993. – С. 410.

¹⁷ *Федун (“Полтава”) П.* Концепція самостійної України і основна тенденція ідейно-політичного розвитку сучасного світу / П. Федун (“Полтава”) // Федун Петро (“Полтава”). Концепція самостійної України / [упор. і відп. ред. М. Романюк]. – Львів, 2008. – Т. 1: Твори. – С. 163.

¹⁸ *Луцько С.* Народний літопис повстанської Яворівщини / С. Луцько // Яворівщина у повстанській боротьбі. Розповіді учасників та очевидців / [записав і упор. С. Луцько]. – Львів: Літопис, 2005. – Т. 1: Наконечне Перше, Наконечне Друге. – С. 3–18.

¹⁹ *Сокіл В.* Українські історико-героїчні перекази: структурно-семантичний та поетичний аспекти / В. Сокіл. – Львів: Інститут народознавства НАН України, 2003. – С. 6.

²⁰ *Дем’ян Г.* Повстанські пісні як історичне джерело / Г. Дем’ян // “Муза і меч”: національний рух у фольклорних та літературних джерелах: зб. наук. праць. – Львів, 2005. – С. 130.

принцип досліджень уможливило стереоскопічне бачення багатьох культурних явищ, те, що важко зауважити в площинному вимірі, стає зримим і доступним²¹.

Перепоною для національного державотворення є чужинецькі провокативно-деструктивні за своєю суттю і метою візії української історії, зокрема московська неоміперська концепція “русского мира”. Ця ідеологічна експансія, на думку історика Ігоря Гирича, є продовженням російського імперського проекту від часів Івана Калити та Івана III через царську теорію про “єдиний” російський народ – до епохи єдиної радянської (читай російської) людини на просторі від Камчатки до Карпат²². Вказана концепція, на жаль, має немало adeptів у владних структурах нашої держави.

Дієвим засобом ідейно-пропагандивного протистояння “русскому миру” є власне повстанський героїчний епос. Епос – це природно, на психоемоційному рівні акумульований із доленосних моментів історії досвід героїчного чину й морально-етичних цінностей, спрямованих на перспективу подальшого буття.

Вже кілька віків полем битви за українську національну державність, а отже за власну ідентичність та право на буття було й залишається мовне питання. Роль мови у становленні держави розглянуто у статті “Рідна мова як політичний і державотворчий фактор”²³. Особливого суспільно-політичного резонансу це питання набуло останнім часом у зв’язку із прийняттям 5 червня 2012 р. Верховною Радою України закону “Про засади державної мовної політики”, який фактично позбавляє українську мову її державного статусу.

Відомий французький лінгвіст Андре Мартіне зауважив: “Мова перемагає своїх суперників не завдяки якимсь внутрішнім якостям, а тому, що її носії є войовничішими, фанатичнішими, культурнішими, заповзятливішими”²⁴. Саме ці риси акумульовані в народному героїчному епосі.

У сучасному державотворчому процесі повстанський героїчний епос безпомилково визначає зрілість, історичну перспективність сьгоднішніх політичних концепцій, ідей і цінностей. Разом з тим повстанський героїчний епос є особливим маркером європейського цивілізаційного вибору українців.

Повстанська фольклорна традиція переконує у тому, що кожна людина – це особистість, свідомо своєї відповідальності за долю нації і держави. І вона може бути певною, що її героїчний вчинок, її свідомо жертва надовго залишиться у пам’яті нащадків. Степан Семенюк слушно зазначав: “В історії поневолених народів найтривалішою пам’яттю завжди була історія визвольних змагань, бо вони завжди, на відміну від “звичайних” війн, мають ще й моральний вимір”²⁵.

²¹ Давидюк В. Етноісторична складова фольклору, або чи можливий український метод у фольклористиці / В. Давидюк // Фольклористичні зошити: зб. наук. праць. – Луцьк, 2007. – Вип. 10. – С. 32.

²² Гирич І. Історичні причини наших поразок і перемог / І. Гирич. – Львів: ЛА Піраміда, 2011. – С. 133.

²³ Луцько Є. Рідна мова як політичний і державотворчий фактор / Є. Луцько // Бористен. – 2012. – № 2. – С. 32–33.

²⁴ Цит. за: Мацюк Г. Прикладна соціолінгвістика. Питання мовної політики: Навч. посіб. / Г. Мацюк. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2009. – С. 5.

²⁵ Семенюк С. Етос УПА – як історична пам’ять боротьби за державність / С. Семенюк // Визвольний шлях. – 2006. – Кн. 10 (703). – С. 6.

На нові покоління українців матимуть вплив героїчні вчинки їхніх дідів і прадідів, осмислені кінематографом, безцінним джерелом тематики, сюжетів, мотивів для якого і є повстанський фольклор.

Унікальною була духовна стійкість вояків УПА та збройного підпілля ОУН. Надихали українських націоналістів та вояків УПА бойова слава Українських січових стрільців та Української галицької армії, Провід ОУН, патріотизм Ольги Басараб, Василя Біласа, Дмитра Данилишина, Євгена Коновальця та інших національних героїв.

Олег Ольжич писав: “Традиція історична знову ж становить невичерпне, заслугою XIX століття зовсім забуте джерело національної самоповаги й духовної сили іншими очима дивимось тепер і на нашу народно-фольклорну традицію, що недавно ще була предметом “етнографічного” підходу. Бачимо в ній основу національної культури, охоплюючи її могутній етичний та героїчний зміст, співзвучний нашому відчужанню”²⁶.

Отже, важливість повстанської епічної традиції не в минулому, хай славному і героїчному, а в дні сьогоднішньому і дні прийдешньому.

Повстанський героїчний епос спонукує кожну людину до осмислення свого буття. Це дорога кожного українця через долю народу до самого себе, до усвідомлення себе як національно свідомої особистості.

Yevhen Lunyo. The role of the OUN's epic tradition in the contemporary statehood development

The article considers the role and place of the insurrectional epic tradition in the modern development of the Ukrainian State. It indicates that the narrative folklore of OUN and UPA transmits to present-day generations important ideas and postulates about idealism, nationalism, civilization choices, statehood, sovereignty, unity, consolidation, self-reliance, language issue and democracy in its true sense. All of this is necessary for the successful establishment of the statehood.

Key words: statebuilding, insurgent epic tradition, OUN, UPA, mass consciousness, heroism, national spirit.

Евгений Луньо. Повстанческая эпическая традиция в процессе утверждения современной государственности

В статье рассматривается роль повстанческой эпической традиции в процессе построения современного украинского государства. Акцентируется на том, что повествовательный фольклор периода героических ОУН и УПА аккумулировал важные идеи и постулаты: идеализм, национализм, цивилизационный выбор, суверенитет, соборность, консолидация, государственный язык, демократия, необходимые для успешного утверждения государственности.

Ключевые слова: создание государства, повстанческая эпическая традиция, ОУН, УПА, массовое сознание, героизм, национальный дух.

²⁶ Ольжич О. Наші завдання / О. Ольжич // Ольжич О. Незнаному воякові. Заповідане живим / [упор., післямова і прим. Л. Череватенка]. – К., 1994. – С. 306.